

Eremodrina gilva (Lepidoptera: Noctuidae) nu ook in Nederland aangetroffen

Frans Cupedo

TREFWOORDEN

Faunistiek, ecologie, areaaluitbreiding, uilen

Entomologische Berichten 69 (6): 211-213

Eremodrina gilva (Donzel, 1837) is een xeromontane nachtvlindersoort, die algemeen voorkomt in warme en droge biotopen in de zuidelijke Alpen en op de Balkan. Sinds het begin van de vijftiger jaren is de soort in Duitsland bezig aan een noordwaartse gebiedsuitbreiding. In eerste instantie bleven de vondsten beperkt tot het zuiden van Beieren, later schoof het front heel langzaam op naar het noorden. Pas halverwege de jaren tachtig dook de soort voor het eerst op in de deelstaat Baden-Württemberg, waar ze zich eveneens geleidelijk naar het noorden uitbreidde. Op de meeste plaatsen bleef het echter bij incidentele waarnemingen. In 2006 wist *E. gilva* in Noordrijn-Westfalen een populatie te vestigen die tot op heden standhoudt. Niet ver daarvandaan werd in 2009, meer dan 50 jaar na het begin van de areaaluitbreiding in Duitsland, het eerste exemplaar in Nederland gesignaleerd. Het is opvallend dat de vindplaatsen in Duitsland voornamelijk binnen de stedelijke bebouwing liggen, en in de meeste gevallen op korte afstand van spoorbanen. Het is aannemelijk dat de soort de xerothermofiele spoorlijnbiotopen gebruikt als migratieroutes. Steden, met hun warmere klimaat vormen blijkbaar een vervangend, niet natuurlijk biotoop.

In de vlinderval van de auteur, die staat opgesteld in Geulle (Li), werden in de loop der jaren 360 soorten macro-nachtvlinders aangetroffen. De laatste daarvan werd geregistreerd op 1 juni 2009. Het betrof een vers mannetje van *Eremodrina gilva* (figuur 1), een soort die nauw verwant is aan de soorten van het geslacht *Caradrina* (de stofuilen). *Eremodrina gilva* was in Nederland niet eerder waargenomen.

1. *Eremodrina gilva*, Geulle 01.vi.2009. Foto: Frans Cupedo
1. *Eremodrina gilva*, Geulle 01.vi.2009.

Kenmerken

Eremodrina gilva is zeer bescheiden getekend (figuur 2). De grondkleur van de voorvleugels is grijs, soms met een blauwe, soms met een zilveren waas, maar ook wel naar bruin neigend. De achtervleugels zijn licht met een grijze achterrand, en hebben een parelmoerglans. Op de voorvleugels lopen twee donkere dwarslijnen, die elkaar bij de binnenrand naderen. De golflijn is wit en duidelijk. De bij noctuiden gebruikelijke ronde vlek ontbreekt in de meeste gevallen; de niervlek is meestal onduidelijk. De franje is tweekleurig: licht aan de basis, donker in het midden, en licht aan de buitenkant. De variatiebreedte is goed weergegeven op http://www.lepiforum.de/cgi-bin/lepiwiki.pl?Eremodrina_Gilva (09.iii.09).

Verspreiding

De soort heeft een pontomediterraan verspreidingspatroon (Fibiger & Hacker 2007). Dat wil zeggen dat het areaal wel de hele Balkan beslaat, maar het Italiaans en Iberisch schiereiland hooguit gedeeltelijk. Dat is te verklaren doordat de soort zich tijdens de laatste ijstijd in de Balkan en Klein-Azië heeft teruggetrokken en van daaruit, na afloop van de ijstijd, haar huidige areaal heeft ingenomen (De Lattin 1967). Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in de zuidelijke Alpen. Naar het zuidoosten komt ze voor in de hele Balkan en Klein-Azië. Het Siberisch Zoologisch Museum bezit zelfs een exemplaar uit Turkmenistan (<http://szmn.sbras.ru/Lepidop/Noctuid/Amphipyr.htm>, bekeken op 15.vii.09). In Italië is ze via de noord-zuid verloopende Apennijnen-keten doorgedrongen tot in de Abruzzes. In de

Pyreneeën en op het Iberisch schiereiland daarentegen ontbreekt de soort, op één merkwaardige uitzondering na: in 2007 werd een exemplaar gevangen in de Sierra Nevada (Beck 2007). Deze vangst is vooralsnog biogeografisch niet te verklaren, tenzij het een zwerver betreft die, over de Pyreneeën heen, meer dan 2000 km in zuidelijke richting heeft afgelegd. In Frankrijk komt de vlinder alleen voor in de Alpen en in een klein deel van de aangrenzende middelgebergten (Robineau 2007). De meest westelijke vangst stamt uit het departement Gard (<http://www.lepinet.fr>, bekeken op 15.vii.09). Er zijn nog geen waarnemingen bekend uit Frankrijk ten noorden van de Alpen, noch uit België en Luxemburg.

Ecologie

Eremodrina gilva is een xeromontane soort. Dat wil zeggen dat ze thuis hoort in de bergen en in het aangrenzende heuvelland, en dat ze daar voorkomt op warme en droge hellingen op een stenige of rotsachtige ondergrond, met een open vegetatiestructuur. Belangrijke factoren zijn een hoge zonne-instraling, die zorgt voor sterke opwarming, en een rotsachtige of stenige ondergrond, die de warmte lang vasthoudt. De soort is dan ook vooral verbreid in de zuidelijke Alpen en pre-Alpen. Schaars begroeide, zuid geëxponeerde stenige hellingen in de lagere delen van de zuidelijke Alpen, in het Duits aangeduid met de naam 'Felssteppen', vormen het ideale biotoop (A. Cox, pers. meded.). De rups is polyfaag. Waarnemingen van rupsen in de vrije natuur zijn zeldzaam. Ze werd er gevonden op wit hoefblad (*Petasites albus*) en oostenrijks veldmuur (*Minuartia austriaca*) (Steiner 1995). In kweek wordt echter een grote verscheidenheid aan plantensoorten geaccepteerd. Genoemd worden: bijvoet (*Artemisia vulgaris*), rode klaver (*Trifolium pratense*), paardenbloem (*Taraxacum officinale*) breedbladige weegbree (*Plantago major*), duizendblad (*Achillea millefolium*), duizendknoop (*Persicaria* sp.), smalbladige weegbree (*Plantago lanceolata*) en niet nader aangeduide grassen (Wirooks 2007a, Buchner 2008).

Expansiegeschiedenis

Vergeleken met veel andere soorten die hun areaal de laatste decennia noordwaarts uitgebreid hebben, verloopt de expansie van *E. gilva* traag. Bovendien blijven de waargenomen aantallen erg laag. Deze aanhoudende zeldzaamheid heeft tot gevolg dat het verloop van de areaaluitbreiding goed gedocumenteerd is (zie Steiner 1995). De eerste waarneming in Duitsland (in de Allgäuer Alpen) stamt uit de jaren dertig. Daarna duurt het tot de jaren vijftig eer ze, vanuit de Alpen, infiltreert in het noorden van Oostenrijk en in Beieren. In het begin van de jaren zestig wordt ze ook in het zuiden van Tsjechië en in Hongarije waargenomen. In Duitsland bereikt ze rond 1970 pas de Donau (Regensburg, Ingolstadt) en in 1977 de Main (Zeil am Main). In 1983 wordt een exemplaar gevangen in Göttingen, de noordelijkste vindplaats tot nu toe. In de westelijke helft van Duitsland (Baden-Württemberg), maar ook in het noorden van Zwitserland, ontbreekt *E. gilva* dan nog steeds (Meineke 1984). De eerste waarneming in Baden-Württemberg stamt uit 1985. Vanaf dat moment wordt de soort geregeld gemeld uit dat deel van het land. Op de meeste plaatsen blijft het bij incidentele vangsten. Slechts op twee vindplaatsen in het zuiden van Duitsland (Kißlegg in de Allgäu en Stuttgart) werd de vlinder in meer dan één jaar waargenomen, wat wijst op een gevestigde populatie. Maar in totaal is de vlinder in evenveel jaren niet als wel gezien. Tot 2006 liggen alle Duitse vindplaatsen oostelijk van de Rijn en, behalve de uitschieter in Göttingen, niet verder noordelijk dan het dal van de Main (Wirooks 2007b). In 2006 echter wordt *E. gilva*, heel verrassend, gesignaleerd op twee verschillende

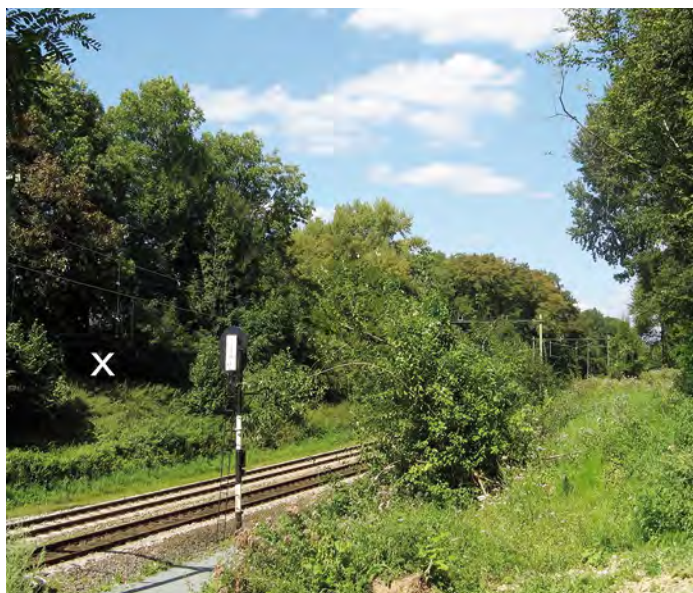

2. *Eremodrina gilva*, Geulle 01.vi.2009, tekening van voor- en achtervleugels. Foto: Frans Cupedo
2. *Eremodrina gilva*, Geulle 01.vi.2009, Forewing and hindwing markings.

plaatsen in Aken. Op een van die plekken worden er in 2007 zelfs drie exemplaren gevangen, en in 2009 nog een, alle binnen een straal van 100 m (Wirooks, mond. meded.). Dat is een teken dat de soort zich hier voortplant, op een steenworp afstand van de Nederlandse grens. Er kan dan ook weinig twijfel over bestaan dat het Nederlandse exemplaar, dat erg vers was, van de Akense populatie afkomstig is, al dan niet via een tussenliggende vestiging. De afstand tussen de Akense en de Nederlandse vindplaats is 27 km in vogelvlucht. We hebben hier dus te maken met een zuidelijke soort, die Nederland niettemin vanuit het oosten bereikt. Vanuit de Franse Alpen is er, opvallend genoeg, nog geen migratieneiging geconstateerd. Ten zuiden van ons land zijn er, tot aan het Meer van Genève toe, geen waarnemingen bekend ten westen van de Rijn.

Een nieuwe leefomgeving

Opvallend is dat de soort in Duitsland bijna uitsluitend gevangen wordt in steden en dorpen. Dat hangt vrijwel zeker samen met het feit dat het stadsklimaat, op deze breedte, aanzienlijk afwijkt van het gemiddelde klimaat. Het wordt gekenmerkt door sterke opwarming bij zonnig weer, terwijl 's avonds tussen gebouwen en boven de bestrating de warmte lang blijft hangen. Dat zijn precies de condities die in de natuurlijke leefomgeving van *E. gilva* bepalend zijn voor haar voorkomen. Een tweede opvallend verschijnsel is dat veel Duitse vindplaatsen vlak bij stations of spoorbanen liggen (Steiner 1995, Ebert 1997). Ook de Akense populatie ligt niet alleen in de stad, maar ook vlak bij een spoorwegemplacement. En het enige Nederlandse exemplaar werd ook al vlak langs het spoor gevangen (figuur 3). De rol van spoorlijnen kan, in zijn algemeenheid, tweërlei zijn. Allereerst vormen zij voor veel soorten belangrijke migratieroutes. Hetzij passief, doordat rupsen, poppen of imago's door een trein worden meegenomen, hetzij door actieve verplaatsing. Spoorbanen vormen markante lijnvormige elementen in het landschap, en daarvan is bekend dat ze een stuwende werking hebben op veel migrerende organismen. Maar wat in dit geval minstens even belangrijk is: spoorwegbiotopen hebben veelal een uitgesproken xerothermofiel (warm en droog) karakter. De warmtecapaciteit van het grindbed is groot, en de flankerende strook heeft vaak een stenige, goed doorlatende bodem met een open vegetatiestructuur. Daardoor staan spoorlijnen en spoorwegemplacements, zeker bij botanici, bekend als vindplaatsen van naar het noorden oprukkende, warmteminnende soorten die er (soms tijdelijke) 'stepping stone' populaties weten te

3. De vindplaats van het eerste Nederlandse exemplaar van *Eremodrina gilva*. Wit kruis: de locatie van de vlinderval. Foto: Frans Cupedo

3. The site where the first Dutch *Eremodrina gilva* was captured. White cross: the location of the light trap.

vestigen. Voor een thermofiele, nachtactieve vlindersoort vormen ze 's nachts warme banen in een koelere omgeving. Alles bij elkaar genomen lijkt het erop dat *Eremodrina gilva* buiten de Alpen de spoorbanen, door hun gunstig microklimaat in de

zomer, benut als trekroutes, mogelijk zelfs als vestigingsplaats. In steden vindt ze blijkbaar een geschikt, hoewel volledig antropogeen, vervangend biotoop, waar het temperatuurregime tegemoet komt aan haar behoeften (Steiner 1995). Op geschikte plekken kan ze daar op zijn minst individueel overleven, en in gunstige gevallen zelfs een kleine populatie opbouwen. De aanwezigheid van voedselplanten is voor deze polyfage soort nooit een probleem.

Naam

De inheemse soorten van het geslacht *Caradrina* worden aangeduid met de Nederlandse naam 'stofuilen'. *Eremodrina gilva* is hiermee nauw verwant. Door een aantal auteurs wordt *Eremodrina* zelfs als een subgenus van *Caradrina* beschouwd (bijvoorbeeld Fibiger & Hacker 2007). Als Nederlandse naam voor *Eremodrina gilva* stel ik daarom voor: grijze stofuil. Deze naam sluit goed aan bij de Duitse naam Reingraue Staubeule (Ebert 2007).

Dankwoord

Marcel Prick (Heerlen) en Anton Cox (Mook) waren erg behulpzaam bij het verschaffen van gegevens en literatuur over de soort. Ludger Wirooks (Aken) verschafte mij uitvoerige informatie over de populatie die hij in Aken ontdekt heeft. Ik ben hem erkentelijk dat ik zijn vondsten mocht vermelden voordat deze gepubliceerd zijn.

Literatuur

- Beck H 2007. Two new Noctuidae from Spain, one of these - *Mythimna (Foehtia) valeriae* Beck, sp. n. - is new to Science. *Eremodrina gilva* (Donzel, 1837) is definitely recorded from Spain (Lepidoptera: Noctuidae). SHILAP: Revista de Lepidopterologia 35: 507-512.
- Buchner P 2008. *Eremodrina gilva*, Raupe 6 mm. http://www.lepiforum.de/cgi-bin/2_forum.pl?noframes;read=32164,22.viii.09
- De Lattin G 1967. Grundriss der Zoogeographie. Fischer Verlag.
- Ebert G 1997. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs, Band 6: Nachtfalter IV. E. Ulmer. (Insecta, Lepidoptera, Noctuidae). Entomologische Nachrichten und Berichte 39: 45-53.
- Wirooks L 2007a. Eizuchtbeobachtungen bei *Caradrina (Eremodrina) gilva* (Donzel, 1837) (Lep., Noctuidae). *Melanargia* 19(3/4): 140-142.
- Wirooks L 2007b. *Eremodrina gilva* (Donzel, 1837). <http://www.science4you.org/platform/monitoring/species/index.do?doIndexSheet>. [bekeken op 22.viii.09].
- Ontvangen: 6 Juli 2009
Geaccepteerd: 24 augustus 2009
- Fibiger M & Hacker H 2007. Noctuidae Europaeae, volume 4: Amphipyryinae, Condi-cinae, Eriopinae, Xyleninae. pag. 103-104. Entomological Press.
- Meineke T 1984. Untersuchungen zur Struktur, Dynamik und Phänologie der Groß-Schmetterlinge (Insecta, Lepidoptera) im südlichen Niedersachsen. Mitteilungen zur Fauna und Flora Süd-Niedersachsens 6 : 1-456.
- Robineau R 2007. Guide des papillons nocturnes de France. Delachaux et Niestlé SA.
- Steiner A 1995. *Eremodrina gilva* (Donzel, 1837) in Baden-Württemberg sowie Bemerkungen zu ihrer Arealexansion in Mitteleuropa

Summary

***Eremodrina gilva* (Lepidoptera : Noctuidae) also recorded from The Netherlands**

Eremodrina gilva is a xeromontane, polyphagous noctuid species that has its main distribution in the southern Alps, the Balkans, Asia Minor, and the Apennines. Since the early fifties it is expanding northwards in Germany, though at a very slow rate. After more than fifty years of expansion, the species is now reported from the Netherlands too. In Germany, most individuals have been found in towns or villages, often in the vicinity of railways or railway stations. The Dutch specimen was caught nearby a railway too. Both towns and railways are characterised by more xero-thermophilic summer conditions than their surroundings. *Eremodrina gilva* probably uses railways as migration pathways, whereas towns and villages offer a suitable secondary habitat.

